

RAD PRAVOPISNE KOMISIJE U ZADRU GODINE 1820.

ZLATKO VINCE

I.

Jedan od važnih uvjeta za uspješan i nesmetan razvoj književnosti jest uređena i jedinstvena grafija. Naši su stari glagoljicu i ćirlicu (odnosno bosančicu) relativno lako prilagodili potrebama svoga jezika. Kada su u toku 14. stoljeća ta pisma počeli pomalo zamjenjivati latinicom,¹ nije ju bilo lako prilagoditi hrvatskosrpskom jeziku, jer nije imala svih znakova za one glasove, što ih ima naš jezik. Zbog toga su, kao i zbog utjecaja grafija nekih drugih jezika, nastale teškoće, što ih je tokom stoljeća bilo teško ukloniti.

Poznato je, u kolikoj je mjeri latinička grafija bila u raznim hrvatskim krajevima neujednačena. Prof. T. Maretić u knjizi o historiji hrvatskoga pravopisa² iznosi, kako je postojalo 67 raznih skupina od dva slova za jedan naš glas, 37 skupina od tri slova za jedan glas, a četiri skupine od četiri slova. Naročito je šarenilo vladalo za označivanje palatala: č se pisalo na osamnaest načina, ć na dvadeset i dva, đ na petnaest načina, zatim j na deset načina, lj na devet, pa s na osam, š na dvadeset i dva, v na deset, ž na osamnaest načina. Valja istaći i to, da se u različitim pisaca nalaze još i raznolike varijante pisanja, tako da je svaki pisac praktički imao svoj vlastiti način bilježenja glasova posebnim znakovnim kombinacijama. Neki su pak pisali dva, tri, pa čak i četiri različita glasa na isti način (na pr. c, č, k; ć, h, k, s, š, z, ž).

Nastojanja, da se takvo stanje ukloni te da se hrvatska književnost ujedini u jedinstvenom pravopisu, u jednolikoj latiničkoj grafiji, bila su brojna i raznolika sve do polovice 19. stoljeća, kada konačno Gaju polazi za rukom, da po uzoru na češki husitski pravopis, a nasla-

¹ Najstariji je danas poznati latinicom pisani hrvatski tekst *Red i zakon* sestara dominikanskoga reda iz god. 1345., dok se prije kao najstariji jezični spomenik našega jezika pisan latinicom smatrala t. zv. *Šibenska molitva*, pisana također u 14. stoljeću. Nekako u isto doba može se svrstati i *Korčulanski lekcionar*. (Vidi F. Fancev, »Vatikanski molitvenik i Dubrovački psaltir«, *Djela JAZU*, knj. XXXI. str. IV.)

² *Istorija hrvatskoga pravopisa latinskijem slovima*, Jugoslavenska akademija, 1889.

njajući se i na reforme Pavla Vitezovića i Jambrešića, što ih poimence spominje, povoljno riješi u povoljnim uvjetima pitanje latiničke grafije za sve Hrvate, pa i Slovence.

I prije Gaja bilo je naših ljudi, koji su se intenzivno bavili pitanjem latiničke grafije i našega pravopisa uopće. Među njima treba spomenuti nastojanja Dubrovčanina Rajmunda Zamanje-Đamanjića (1587—1647), koji je god. 1639. u sporazumu sa Zadraninom Josipom Marijom Bonaldi tiskao prvu raspravu, u kojoj se iznose pravopisni problemi. To je *Nauk za pisati dobro latinskijem slovima riječi jezika slovinskoga, kojijem se Dubrovčani i sva Dalmacija kako vlastitijem svojijem jezikom služi*. Đamanja u predgovoru utvrđuje, kako svaki jezik ima svoja posebna slova (naš glagoljicu i ćirilicu), dok se slovima tuđega jezika ne mogu naše riječi točno prenijeti na papir. Đamanjić daje desetak pravila predlažući svoja rješenja, kako u pisanju latinskim slovima ne bi došlo do nesigurnosti, odnosno kako ne bi bilo nedosljednosti u čitanju i izgovaranju latinicom pisanih hrvatsko-srpskih riječi.^{2a}

Pored Đamanjića i niz drugih naših pisaca nastoji da unese red u latiničko pismo namijenjeno našim potrebama. Posebno treba spomenuti Zadranina popa Šimu Budinića, koji je već u 16. stoljeću predložio, kao i Gaj kasnije, da se preuzmu dva slova č i ž s dijakritičkim znakovima po češkom uzoru. Vrijedni su spomena i Komulović, Kašić, Mikalja, Della Bella i Stulić. I pisci u kajkavskoj Hrvatskoj žele riješiti teškoće latiničke grafije za naš jezik, kao Andrija Jambrešić, Adam Patačić i drugi. Malo nakon Jambrešićevih grafijskih raspravljanja pojavljuje se knjiga namijenjena školskoj upotrebi, pisana latinskim jezikom *Manuductio ad Croaticas dictiones debite scribendas*, u kojoj se ukazuje na nedosljednost u pisanju latinicom, što izaziva zabune i teškoće, a to otežava točno izgovaranje naših riječi strancima, koji su često pritom u nedoumici, kako pojedinu našu riječ treba izgovarati.

Osobito je značajan rad na reformi latiničke grafije Senjanina Pavla Vitezovića, koji se već u svojoj *Kronici* predlaganjem posebnih znakova za glasove š, č, lj, ž udaljuje od pravopisa, što ga je po madžarskom uzoru za hrvatske kajkavce bio uredio Petar Petretić u knjizi *Szveti Avangelioni* god. 1651. U predgovoru svoga *Priručnika* Vitezović 1702. napominje, kako je pronašao pogodan način za pisanje naših riječi latinicom, samo nije i tiskanjem mogao pokazati rezultate svojih nastojanja, što ih je opsežno izložio u spisu *De orthographia*, baziranu na dijakritičkom principu, a to danas nama nepoznato djelo spominje u knjizi *Plorantis Croatiae saecula duo*.³

^{2a} Vidi: C. A. van den Berk; *Y a-t-il un substrat čakavien dans le dialecte de Dubrovnik?* Utrecht, 1959. Govoreći opsežno o životu i radu Đamanjića pisac veli: »Il faut donc reconnaître que pour son époque l'effort de Giagnich en matière d'orthographe est en général fort remarquable, sinon génial« (str. 36).

³ Vjekoslav Klaić, *Život i djela Pavla Rittera Vitezovića*, Zagreb, 1914.

Pri prijelazu iz 18. u 19. stoljeće pitanjem reforme latiničke grafije bavi se Riječanin Josip Završnik, kasnije Tomo Koščak, Marko Mahanović, Franjo Strehe, Tomo Mikloušić, J. R. Kvaternik i drugi. Završnik je za uvođenje diakritičkih znakova, kao i Kvaternik. U prvoj polovini 19. stoljeća čak se i neki strani pisci dotiču u svojim spisima problema našega jedinstvenog pravopisa. Tako se Marcel de Serrès, informator francuskog generalnog štaba, zalaže 1809. za naš jedinstven pravopis u knjizi *Voyage en Autriche, ou essai statistique et géographique sur cet empire*, ističući u poglavlju »Des Esclavons et de leur langage« ljepotu slavenskih jezika.⁴

Kad je Napoleon u svojoj Iliriji politički združio prekosavsku Hrvatsku s Dalmacijom i većim dijelom Slovenije, postavljalo se pitanje o književnom jeziku i zajedničkom pravopisu u toj državnoj tvorevini. Kopitar u to doba vidi izvanrednu priliku, da se ostvare davne težnje oko jedinstvenog pravopisa za sve one Slavene, koji pišu latinicom. Zato nagovara J. Dobrowskog, da uredi latinsko-slavensku grafiju, kako bi se ujedinili barem »hrvatski, dalmatinski in kranjski pravopis«.⁵ Ipak se Kopitarova nastojanja nisu ostvarila, a nisu prihvaćeni ni kasniji prijedlozi F. M. Appendinija, da bi se prihvatila kao jedinstveno rješenje dubrovačka grafija. Napoleonova Ilirija uskoro je propala, a s njom su se razbile i težnje za okupljanjem u jedinstvenom pravopisu zemalja, koje su se nalazile u njezinu sklopu. Ipak želja za jedinstvenim pravopisom provlači se i dalje, — sve do Gaja, koji tu misao ostvaruje.⁶

Za vrijeme t. zv. II. austrijske uprave u Dalmaciji pokušala je skupina stručnjaka, koja je zasjedala u Zadru, da stvori latiničku grafiju, koja bi bila jedinstvena barem na području Dalmacije. Kako se o tom nastojanju oko reforme latiničke grafije u Dalmaciji manje zna u našoj nauci i ne spominje u dovoljnoj mjeri, mislim, da će biti korisno, da se u sklopu ostalih pokušaja u vezi s pravopisnim pitanjima spomene i potanje osvijetli i sastanak pravopisne komisije, koja je zasjedala god. 1820. u Zadru. Taj je pokušaj zanimljiv i stoga, što on nije djelo pojedinca, nego skupine ljudi, komisije, a takvih kolektivnih, skupnih rješavanja pravopisnih pitanja nismo imali mnogo u našoj prošlosti.

⁴ B. Drechsler, »Pop Šime Starčević«, *Veda* I., str. 438.

⁵ Kopitar u jednom pismu upućenom Dobrovskom veli: »Priloženo pismo mojega prijatelja Župana kaže, da je zdaj prilika, kakor se ne vrne več združiti hrvatski, dalmatinski in kranjski pravopis. Od Vaše odločitve sedaj zavisi, ali ne bodo z latinico pišoči Slovani, zaenkrat vsaj Cisdanubijci, vsled tevtonskih bedastoč sami sebi in še bolj cirilcem v sočuten posmeh, ali naj imajo po latinsko-cirilski uredbi prednosti zapadne elegance obenem s cirilsko enostavnostjo... Da bi le enkrat tako daleč prišlo, da bi se držala vlada po vsej Iliriji enega pravopisa... potem se bodo naposled norci in gizdalini že pridružili, in vlada bo to rada storila; torej kaj predložite sedaj, bodo ali blagoslavljali do zadnjih potomcev, ali obtoževali.« (*Veda*, 1912., str. 421.)

⁶ O raznolikim pokušajima da se reformira latinička grafija za potrebe našega jezika vidi: Šafařík, *Geschichte der südslavischen Literatur*, Prag 1865.

Jedan je takav pokušaj bio potkraj 18. stoljeća, kad je car Josip II. sazvaio početkom 1783. nekoliko uglednih ljudi, da razmotre pravopisna pitanja toga vremena. Predsjednik te komisije bio je kasniji đakovački biskup Antun Mandić, a članovi su bili: J. Krmpotić, Slavonac Lanosović, Dalmatinac Stulli, sve ugledni ljudi na dvoru (Mandić biskup, Krmpotić dvorski kapelan, a Lanosović je 1778. bio posvetio carici Mariji Tereziji svoju *Slavonsku gramatiku*).

Krmpotić se na tom sastanku zauzimao za jednostavni i u Slavoniji prošireni i usvojeni način pisanja, pa je pomogao da se potisne stara dubrovačka grafija, što ju je žučljivo branio Stulli, koji je nakon toga sastanka grafijski morao preraditi čitav svoj rječnik (zbog kojega je i došao u Beč, da od cara Josipa II. dobije materijalnu pomoć za štampanje). Krmpotić, Lanosović i Mandić pobijedili su dakle Stullijevo gledanje, ali rezolucija toga odbora ipak je ostala samo na papiru.⁷

II.

Dublje je korijena u sjevernoj i srednjoj Dalmaciji uhvatila odluka stručnjaka o reformi dalmatinskoga pravopisa, koji su zasjedali u Zadru god. 1820. Ta komisija imala je za zadatak da ukine nesuglasnosti u nekim bitnijim razlikama između dalmatinske i dubrovačke latiničke grafije, pa da u prvome redu odredi postojani način pisanja, kako bi se mogle jedinstvenim pravopisom štampati knjige na hrvatskosrpskom jeziku.

Kad se komisija na osnovu vladina dekreta od 16. X. 1820., br. 18616 sastala 22. listopada 1820. u Nadbiskupskom ilirskom sjemeništu u Zadru, nastala je u početku mala sumnja, mogu li početi s radom, ako raspravljanjima nije prisutan glavni inspektor za osnovne škole, kako je bilo predviđeno dekretom. Savjetovavši se s generalnim gubernatorom, generalom Franjom Tomašićem, komisija je ipak započela s ispitivanjem problema, zbog kojega se sastala, obrazlažući to žurbom nekih članova na školsku dužnost, kao F. M. Appendinija, ravnatelja dubrovačke gimnazije, i Miošića, profesora gimnazije u Splitu.

Zapisnik o reformi latiničke grafije, koji je sastavljen na talijanskom jeziku,⁸ navodi ih ovim redom: F. M. Appendini, M. Bobrowski, B. Mihaljević, N. D. Budrović, P. Miošić. Ličnost F. M. Appendinija (1768—1837), obrađivača dubrovačke kulturne prošlosti i autora poznatih djela *Grammatica della lingua Illirica*, *De praestantia et vetustate linguae Illyricae* i drugih, dovoljno je poznata. Nije stoga čudo,

⁷ Cuvaj, *Grada za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije* II, Zagreb 1910., str. 42—43.

⁸ Taj je zapisnik pronašao u Nadbiskupskom arhivu u Zadru dr. A. Strgačić, arhivist Državnog arhiva u Zadru, koji mi je taj materijal pokazao, na čemu sam mu zahvalan. Koliko mi je poznato, dr. Strgačić namjerava publicirati čitav taj tekst. Gotovo isti tekst zapisnika preštampan je hrvatskim jezikom u 22. broju *Zore dalmatinske*, god. 1844. na str. 172.

što je upravo Appendini bio na čelu spomenute pravopisne komisije, jer je on imao u Dalmaciji dvadesetih godina prošloga stoljeća najviše ugleda u proučavanju »ilirskoga« jezika i književnosti.

Benedikt (Benko) Mihaljević, rođen 1768., nakon školovanja u Italiji vraća se u Zadar, gdje se ističe učenošću, naročito u gramatici i filozofiji.⁹ Od god. 1809. radi kao profesor gramatike u školi sv. Grizogona, koja je bila uzdignuta na stupanj srednje škole. Predavao je i u gimnaziji poučavajući grčki jezik kao i staroslavenski i suvremeni »ilirski« jezik u Nadbiskupskom sjemeništu u Zadru, pa je na toj dužnosti ostao i onda, kad je sjemenište zamijenjeno latinskim teološkim institutom. Isticao se kao pobornik glagoljice te je napisao *Gramatiku slovinsku ili glagoljsku* prema gramatici Smotrickoga.¹⁰

Nikola (Dominik) Budrović, iz Staroga grada na Hvaru (rođen 1765.), nastavnik je prava u zadarskom sjemeništu. Budrović je već otprije slovio kao znalac hrvatskoga jezika. Kao oduševljeni pristaša ideja francuske revolucije surađivao je, za vrijeme francuske vladavine u Dalmaciji, kao hrvatski prevodilac talijanskoga teksta za tjednik *Il Regio Dalmata — Kragliski Dalmatin*. On je zapravo jedan od naših prvih novinara, iako nije pisao originalne članke, nego ih je tek prevodio s talijanskoga. Taj je posao obavljao sve do 1810., do mjeseca travnja, kada tu dužnost preuzima advokat N. Sandrić. Budrović se bavio i književnošću. Sakupljao je narodne pjesme na Hvaru, a po nalogu vlade preveo je na hrvatski jezik građanski zakonik. Dugo vremena bio je i vladin tumač. Cijenio ga je osobito Nikola Tommaseo, a dopisivao se i s Josipom Dobrovskim.¹¹

Pavao Klement Miošić (rođen u Makarskoj 1784.), svršivši studije u Padovi, radio je u nastavi, bio je profesor najprije u Splitu, a onda u Zadru. Isticao se kao odličan govornik. Ostavio je više spisa, a u splitskom sjemeništu osnovao je fizikalni kabinet i biblioteku. Radio je i na osnivanju astronomskog opservatorija i politehničkog muzeja.¹²

U ono doba bio je ugledan magister teologije i filozofije u Vilnu unijatski svećenik Mihajlo Bobrowski. U Beču je proučavao istočne jezike, a isto tako i slavenske literature. Pošao je u razne slavenske zemlje austrijske provincije na proučavanja. U Beču se upoznao s Kopitarom, koji mu je savjetovao da pođe u Prag, što je Bobrowski i učinio, upoznavši se tamo s Dobrovskim. Pod njegovim utjecajem i vodstvom počeo se upoznavati sa starim slavenskim literaturama,

⁹ Kreljanović piše o njemu: »Nel convento di S. Giovanni meritamente distinguesi il P. Michalevich, e credo che, occupato convenientemente, potrebbes con più profitto servire al pubblico insegnamento« (Ferrari-Cupilli, *Biografie e necrologie d'illustri e benemeriti Dalmati*, Zara 1874.).

¹⁰ Ferrari-Cupilli, o. c.

¹¹ Dr. Ivan Zoch i Josip Mencin, *Hrvatska enciklopedija, priručnik sveobćega znanja*, I., Osijek, 1887.; Vjekoslav Maštrović, *Spomendani grada Zadra*, Zadar, 1946., str. 74.

¹² Šafařík, *Geschichte der südsl. Literatur*, II., Prag, 1865., str. 98.; Ljubić, *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia*, 1856., str. 217.

posebno sa starocrkvenoslavenskom, s glagoljskim rukopisima i štampanim djelima. Bio je i u Ljubljani, gdje se upoznao s barunom Zoisom, a u Veneciji se sastao sa Solarićem. U Rimu je radio u rukopisnom odjelu crkvenoslavenskih spomenika vatikanske biblioteke. Nakon duljega boravka u Njemačkoj i Parizu vratio se 1822. u Vilno, ali je persekucijom tamošnjega sveučilišta i on bio maknut. Godine 1826. vratio se na svoje mjesto. Po Jagićevu mišljenju, rezultati njegova naučnoga rada nisu u omjeru s nadama, što su u njega postavljane.

Bobrowski je boravio u više dalmatinskih gradova i mjesta, a sudjelovao je, kako rekosmo, i u komisiji pravopisnih stručnjaka u Zadru, gdje je proveo dva tjedna. Njegovo se ime u zapisniku spominje na počasnom drugom mjestu, odmah nakon predsjednika F. M. Appendinija.

Bobrowski se za put u Dalmaciju dobro spremio, kako se vidi iz bilježaka, što ih je pisao u Rimu prije odlaska u Dalmaciju: »Dla pamięci przygotowanie do podroży po Dalmacyi. W Rzymie w kwietniu 1820.«¹³ Naročito se povezao s dvojicom učenih Dalmatinaca: s F. M. Appendinijem i Pavlom Miošićem, profesorom splitske gimnazije i odličnim poznavaoцем svoga makarskoga rodnoga govora. Oni su mu davali obavijesti o svemu, a za slučaj samostalnog putovanja opskrbili ga preporukama za najistaknutije predstavnike tadašnje dalmatinske inteligencije. Upravni organi odnosili su se prema Bobrowskom s neobičnom pažnjom, tako da je smatrao svojom obavezom da o tome javi svome univerzitetu u posebnom izvještaju, u kojemu s priznanjem spominje imena gubernatora Dalmacije Tomašića i kaptana splitskoga okruga Rea.¹⁴ Kako je bio osobito cijenjen kao učen čovjek, nije čudo, što je službeno pozvan od gubernatora Tomašića da učestvuje u rješavanju pravopisnih pitanja, pa je tako na sastanku »najučenijih Dalmatinaca« bio i Bobrowski i iznio svoja mišljenja o postavljenim pitanjima.¹⁵

¹³ U tim bilješkama navodi mjesta, što ih kani posjetiti s nazivom imena i napomenama o pojedinim ljudima. Tako na pr. u *Kotoru* želi posjetiti F. Juranovića, u *Dubrovniku*: F. M. Appendinija, U. Appendinija, B. Zamanju, Gj. Ferića (s naknadnom bilješkom: juž umar!), Hidžu, A. Anjića, B. P. Betteru, I. Sarga, A. Sarga, L. Stullija, D. Betondića, F. Galjufa, M. Zlatarića, R. Androvića, I. Čulića, na *Hvaru*: M. Gazzarija, S. Ostojića, u *Makarskoj*: P. Miošića, St. Pavlovića-Lučića, Felicinića, J. Grubišića, u *Splitu*: Didosa, P. Nutricija, Pelegrinija, M. Vettrija, neke ljude u *Trogiru* i *Šibeniku*, a u *Zadru*: Kreljanovića (s dodatkom: U Veneciji, advokat, učenjak), I. Đurovića, eksdominikanca Budrovića (s bilješkom: ten się zda do Polski, pod Francuzima izdavao list na ilirskom jeziku!), Matiju Šantića, H. B. Mihaljevića, B. Ricega, M. Jažića; a ima popis osoba, što ih je kanio posjetiti u Senju, Rijeci, Visu, Korčuli, Braču i drugdje, (Francev, *Pol'skoe slavjanovęden'e konca XVIII. i pervoj četverti XIX. st.*, Praga Češkaja, 1906., str. 279–280).

¹⁴ O. c., str. 281.

¹⁵ Poziv je za Bobrowskoga bio toliko neočekivan, da se on pomalo smijao toj časti, što su mu je ukazali, kako se to vidi iz pisma, koje je uputio 9. XII. 1828. Dobrovskom: »Ale, ale, muszę się przed wami pochwalić, chociaż propria laus sordet, że w Dalmacyi za uczenego uchodził, zwyczajnie jak inter caecos monocus rex«, o. c., str. 288. i d.

Opisao sam nešto detaljnije ličnosti, koje su sudjelovale u komisiji za reformu dalmatinskog pravopisa, jer se dalmatinski pisci prve polovine 19. stoljeća često i s ponosom osvrću na odluke »slavnih ljudi« i redovito ističu učenost članova komisije. A sada ću prikazati glavne principe i svrhu spomenute reforme.

Promjena grafije imala je u prvome redu praktičan cilj: da bi se učenicima olakšalo učenje »ilirskog« jezika (». . . di fissare una stabile maniera di scrivere la lingua Illirica con caratteri latini onde siano uniformemente scritti i libri elementari ad uso delle due classi Normali«.¹⁶ Briga, da bi reforma bila što prikladnija i lakša učenicima, vidi se i iz stilizacije nekih pravila. Tako se na pr. u 3. točki zapisnika govori o tome, kako treba pisati znak za glas č. Članovi komisije ne odobravaju pisanje slova c (ispred glasova i, e), kako je pisao Della Bella, a ne odobravaju ni pisanje digrama cs, kako se nalazi u Stullija i Voltića. Zato smatraju, da bi bilo bolje staviti znak ispod c, dakle pisati ç to više, što se takav način pisanja nalazi kod mnogih Dalmatinaca »e concorre a facilitare il compito ai fanciulli attaccando alla lettera stessa un suono costante ed uniforme«.¹⁷ No, da bi se uveo taj znak, treba ukloniti teškoće, što bi ih mogao stvoriti u školi Stullijev i Voltićev rječnik, dakle se opet obaziru na praktičan školski, didaktički razlog. Drugi naime znak za glas č u Stullijevu i Voltićevu rječniku različit od onoga, što ga preporučuje komisija »parrà un grande imbarazzo ai fanciulli i quali sapranno più maneggiare dei Dizionari«. Ni to, po mišljenju reformatora grafije, ne predstavlja veće teškoće, jer su Voltićev i Stullijev rječnik suviše opsežni i preskupi, da bi se mogli preporučiti učenicima u osnovnim školama. Zato smatraju, da bi bilo potrebno, da se sastavi mali priručni rječnik za tu svrhu s odgovarajućom ortografijom. Taj bi se rječnik mogao lako napisati, pa bi se čak i članovi komisije mogli dati na taj posao. Kad učenici odrastu, lako će se služiti većim leksikografskim djelima, pa im tada ne će biti teškoća čitati i drugačije znakove od onih, što su ih u školi naučili.

Ta se stalna briga, da reforma bude što prihvatljivija za učenike, vidi i iz stilizacije 11. točke zapisnika, u kojoj se govori o izrađivanju i štampanju »abecedara«. Tu se iznose prednosti prijedloga, da se u njemu označe i glagoljska i ćiriljska slova, što će dobro poslužiti učiteljima, da što pravilnije nauče djecu izgovarati pojedine glasove, koji dobivaju novi lik u reformiranom pravopisu. Korisno mogu poslužiti i latinskim svećenicima, koji dobro poznaju glagoljska slova, kao i grčkim, koji su vješti ćirilskima.

No svrha je ove grafijske promjene i zamašnija, kako se vidi iz zaključka zapisnika. Njezini su naime učesnici uvjereni, da će ilirska ortografija dobiti njihovom reformom »un sistema costante ed uniforme«, da se ona udaljuje od nestabilnih i mnogostrukih ortografija,

¹⁶ Rukopisni tekst, podcrtao Z. V.

¹⁷ Podcrtao Z. V.

što ih upotrebljava svaki pisac po svojoj volji.¹⁸ Prednost će se reformirane grafije ostvariti i u prijevodima zakona,¹⁹ i u pisanju osnovnih knjiga za škole, u prijevodima oglasa, uopće u svim spisima pisanim latinicom na hrvatskom jeziku. Predložene reforme nisu takve, ističu pri kraju potpisnici, da bi time starije knjige, pisane drugim grafijskim načinom, bile bespredmetne i nekorisne. Komisija smatra, »che le proposte avvertenze siano le più uniformi al genio della lingua Slava, le più corrispondenti ai caratteri illirici e le più proprie per agevolare ai fanciulli lo studio della lingua nazionale Dalmata«. Zato ubuduće ne bi trebalo dozvoliti u Dalmaciji štampanje i preštampavanje ilirskih knjiga, kojima grafija ne bi bila u skladu s predloženom reformom.

Spomenuti zapisnik sastoji se od jedanaest točaka, što ću ih ukratko prikazati. U prvoj se konstatira, da latinska slova *a, b, d, e, f, i, j, k, l, m, n, o, p, r, t, u, v* sasvim odgovaraju glagoljskim i ćiriljskim glasovima, koji se u tekstu bilježe posebnim slovima. U drugoj se govori, kako »ilirski« jezik ima poseban glas (naznačuje se glagoljski i ćiriljski znak) za *c*, koji je sličan talijanskom u riječima *zitto, zio, porzione*. Della Bella je taj glas označivao znakom *z* prema talijanskom, ali da bi ga razlikovao od onoga, što ga imaju Talijani u riječi *zelo*, on bez prave potrebe uzima poseban znak. U trećoj se točki govori, kako su upravo zbog dvostrukog označivanja glasa *z* mnogi Dalmatinci počeli upotrebljavati za glas *c* digram *cz*. Komisija se priklanja praksi Stullija i Voltića, koji su glas *c* pisali jednostavno znakom *c* i ne vidi potrebe, da bi se uvodio još poseban znak za sličan glas *ç*, što ga je uveo Della Bella, kao ni razložnost pisanja digramom *cz*, kako se uobičajilo u djelima mnogih dalmatinskih pisaca.

Kao što su se članovi priklonili boljem rješenju označujući glas *c* jednostavnim znakom, kako je u običaju i danas u latinici, prihvatili su i za glas *ç* najbolju soluciju, što su je mogli tada izabrati, uzevši znak *ç* s repićem dolje, a zabacivši Stullijev i Voltićev digram *cz*. Stručnjaci odbijaju Voltićev i Stullijev način pisanja s motivacijom, da bi se njihov digram mogao pogrešno izgovarati. Predloženi znak *ç*

¹⁸ O. c.

¹⁹ Austrija je prilično sporo uklanjala francuski utjecaj u sudstvu i upravi, tako da »period sređivanja i organiziranja upravne i sudske vlasti u Dalmaciji... traje do 1. veljače 1820.« Namjesnik Tomašić, koji je sazvao skup jezičnih stručnjaka, da bi reformirali dalmatinski pravopis, naređuje, »da se aktuelni pravni propisi u obliku oglasa ili brošura, kao izvodi, tiskaju i rašire na hrvatskom jeziku, kako bi se; makar i parcijalno, što bolje upoznali. (Naročito se to vrši sa propisima iz krivičnog zakonika«. Tomašić je dakle htio, da se ustali pravopis kako bi prijevodi, naročito većih djela (kao Opći građanski zakonik, koji je stupio na snagu u Dalmaciji 28. rujna 1815.) izlazili jedinstvenim pravopisom. (Vjekoslav Maštrović, *Razvoj sudstva u Dalmaciji u 19. stoljeću*, Zagreb JAZU, 1959., str. 61–63).

opravdavaju i njegovom rasprostranjenosti u dalmatinskih pisaca i razlogom olakšice za školsku djecu, koja će lakše pogoditi točan izgovor znaka, ako je jedinstven.²⁰

U četvrtoj točki komisija je zadržala digram *ch* za glas *ć*, iako je uvjerena, da to nije najbolje i da bi trebalo za taj glas naći poseban znak. Ipak, držeći se tradicije, komisija je smatrala, da bi bilo suviše upadljivo i novotarski, da mijenja već ustaljeno pisanje *ch*, pogotovu što se ono uvriježilo na kraju slavenskih prezimena (*Miosich* i sl.), pa je zadržala spomenuti digram, ali s posebnim uputama, kako ga valja izgovarati. Posebno se upozorava, kako ta dva znaka treba tako pisati, da čine jedinstveno slovo, ujedinjujući donji dio *c* s gornjim dijelom *h*, da se u alfabetu taj znak stavi kao poseban znak i da učitelji posebno upozoravaju učenike, da se digram izgovara kao poseban, jedinstven glas.

U petoj točki prihvaćaju se bolji Stullijevi i Voltičevi prijedlozi za pisanje glasa *g* (kao *g*) kao svojstveni duhu »ilirskog« jezika, a odbacuje se kao neprihvatljiv Della Bellin i Micaglin način pisanja toga glasa. Zato se posebno ističe, da se: *gla, gle, gli, glo, glu, ag, ig, og, ug* čitaju tako, kao da je napisano: *ghla, ghle, ghli* i sl., a isto tako da se *gna, gne, gni, gno, gnu* izgovara, kao da je napisano *ghna, ghne, ghni, ghno* i sl. Naprotiv Della Bellin način pisanja *gna, gne, gni, gno, gnu* treba pisati po Stulliju i Voltiću: *nja, nje, nji, njo, nju*. Jednako se tako, po Voltiću i Stulliju, određuje i pisanje: *lja, lje, lji*, a ne *glia, glie, gli*, dakle uzimaju se sasvim dosljedno bolji znakovi.

Iako je glas *h* u ilirskom jeziku drugačijega izgovora nego u latinskom ili talijanskom jeziku, veli se u šestoj točki, ipak se predlaže pisanje znakom *h*, ali s napomenom, da je to »un suono aspirato che ella non ha ne in bocca degli Italiani, ne in bocca dei Latini, suono essenzialmente proprio della lingua Slava, che in un gran numero di parole ne forma la lettera radicale e che quindi non potrebbè togliersi senza alterare il valore delle parole medesime«. Posebno se u sedmoj točki ističe, kako je za glas *k* dovoljan znak *k*, a da je sasvim nepotreban *q*.

Teže je bilo naći prihvatljivo rješenje u 8. točki, kad se postavilo pitanje bilježenja glasa *š*. Mikalja i Della Bella, a isto tako i Stulli i Voltić, obilježuju ga digramom *sc*, što komisija ne odobrava, jer je taj način pisanja bio uzrokom velikih pogrešaka. Većina Bosanaca, veli se u toj točki, slušajući *s* u prednjem i *c* u stražnjem znaku, smatrali su, da se u djelima Dalmatinaca i Dubrovčana nalaze velika neslaganja. Postavivši ispravno načelo, kako »la proprietà della lingua

²⁰ Znak *ç* predložio je još Pavao Vitezović u knjizi *Plorantis Croatiae saecula duo*, 1703. Vitezović veli doslovno: »Ita etiam et litteras pro possibili conformavi. Quare ç pro cs vel ts; c' pro ch vel tj, c semper eandem acutam vocem faciente, quam apud Latinos ante i et e habet: cuius pronuntiationem ante a, o et u, k nobis usitatum distinguit. l pro lj, ly, vel ut Itali scribunt gli; ñ pro nj, ny, vel Italo more gn; z pro x, vel sh, quasi liquefacto z, accepi... (Vj. Klaić, *Život i djela Pavla Rittera Vitezovića* (1652—1713), Zagreb (M. H.), 1914., str. 185.)

illirica esige che ogni lettera abbia un suono solo non variabile per il suo combinamento con altra lettera»,²¹ učesnici predlažu, da se za glas š prihvati praksa Pavlovića-Lucića, koji ga je bilježio znakom *f*. Na taj način izbjeći će se pogreške, što bi mogle nastati, kada bi se taj glas bilježio nespretnim digramom, a označivanje svakoga glasa jednim znakom odgovara duhu ilirskog jezika — još se jednom ponavlja, — koji »domanda che ogni singolo suono sia attaccato ad ogni singola lettera«. Kako Pavlovićeva²² ortografija nije u općoj upotrebi u Dalmaciji i Dubrovniku, veli se na kraju te točke, komisija smatra, da bi trebalo, da u abecedaru budu učitelji upozoreni na izgovaranje latinskoga znaka glasom š, a ta će reforma biti uvedena i u džepni rječnik, što će se sastaviti za đacke potrebe.

Učesnici se pravopisnog sastanka pozivaju dakle na ugledna čovjeka, kad predlažu poseban znak, koji nije bio tada opće usvojen.

U 9. točki prihvaća se znak *x* za glas ž s upozorenjem, da učitelji treba da posebno upute učenike, kako znaku *x* ne bi davali glasovnu vrijednost, što je ima u latinskom jeziku. U desetoj točki napušta se prijedlog Micaglie i Della Belle, da se glas *z* bilježi posebnim znakom, nego se prihvaća Stullijeva i Voltićeva praksa, da se latinskom znaku *z* dade vrijednost izgovora našega glasa *z*.

U tih deset točaka sadržana su glavna pravila za ujednačivanje i stabiliziranje latiničke grafije u Dalmaciji. Zahvaljujući bilješkama Bobrowskoga doznajemo i za neke pojedinosti u raspravljanjima na spomenutom sastanku. Tako je Bobrowski predlagao, da se za oznaku ćirilskoga *u* (*szcz*) uvedu u latinicu dva duga *s* (*ff*), ali je taj prijedlog bio jednoglasno odbijen s opravdanjem, da se glas *u* uopće ne javlja u našem jeziku, pa nije potreban ni poseban znak. Pritom je Appendini upozorio Bobrowskoga, da se u Stullijevu rječniku nikada ne označuje *u*, nego tek *št* (*sct*). Ta je primjedba Appendinijeva prihvaćena, Bobrowski se povukao, ali je kasnije počeo istraživati razloge, zbog kojih bi taj glas sasvim iščezao u »ilirskom« jeziku. Po njegovu mišljenju, ta se pojava može obrazložiti upotrebom latinske abecede, odnosno talijanskog pravopisa u Dalmaciji. Napušta-

²¹ Vidi tekst zapisnika na talijanskom i hrvatskom jeziku u 22. broju *Zore dalmatinske*, god. 1844., na 172. str.

²² Josip Pavlović-Lucić rođen je u Makarskoj 1775., studirao je u domovini filozofiju, a pravo i teologiju na sveučilištu u Padovi, gdje je stekao doktorat prava. Bio je imenovan kanonikom i generalnim vikarom makarske dijeceze i apostolskim delegatom u Bosni. Postao je član najglasovitijih akademija svoga vremena i prijateljevao je s najglasovitijim tadašnjim književnicima. Umro je god. 1818., dakle dvije godine prije sastanka pravopisne komisije. Napisao je 25 djela na latinskom, 14 na talijanskom i 20 na hrvatskom jeziku. — U Dubrovniku je 1808. štampan katalog Pavlovićevih objelodanjenih djela pod naslovom *Catalogus librorum latine, italice, illyrice typis editorum ab anno 1785, usque ad annum 1808*. Vladoje Dukat smatra, da je »bez sumnje jedan od najplodnijih književnika hrvatskijeh« (*Grada*, knj. 9., 1920., pismo J. Pavlovića-Lucića pisano M. P. Katančiću, str. 238). Vidi i Šafařík, *Geschichte der illirischen und kroatischen Literatur*, Prag 1865., str. 80. Biografiju Pavlovićevu napisao je Antonio Meneghelli: *Poche linee intorno alla vita e alle opere di Monsignore Gian-Giuseppe Paulovich-Lucich*, Padova 1841.

njem naime glagolske azbuke, u kojoj postoji poseban znak za taj glas, Dalmatinci su — po Bobrowskom — bili prisiljeni upotrebljavati nekoliko slova i spajati ih na talijanski način (na pr. *scit* — mjesto *щитъ*). Tokom vremena talijansko se čitanje slavenskih slova utvrdilo, a njihov stari izgovor konačno je zaboravljen. U ustima »Morlaka«, uvjerio se Bobrowski, još se čuje glas *u*, što mu je potvrdio i učesnik komisije Miošić za svoj makarski kraj (na pr. *uo*, *uut*).

Zanimljivo je usput spomenuti i to, da, pod utjecajem iznesenih mišljenja o reformi dalmatinskog pravopisa, Bobrowski pomišlja i na reformu poljske grafije, nastojeći da poljsku abecedu približi ćirilskom pismu. On uviđa, da u poljskom jeziku ne zadovoljava sistem složenih slova te predlaže, da se odstrane njezini nedostaci uvođenjem posebnih znakova.

Bobrowski je htio na sastanku raspraviti i neka druga jezično-historijska pitanja, kao historiju razvitka dubrovačkog i dalmatinskog dijalekta, kako ih on zove, zatim neke historijske činjenice: o naseljenu jadranske obale Slavenima, o pojavi kršćanstva među njima, o uvođenju slavenske liturgije, o ćirilici i glagoljici, o izdanjima Trubara i širenju njegovih knjiga po Dalmaciji, i t. d.²³ Ta se pitanja, dakako, nisu mogla raspravljati na sastanku, koji je imao mnogo praktičniji zadatak, ograničen i tematikom i vremenom.²⁴

Sasvim na kraju zapisnika insistira se na tome, da se štampa abecedar, što bi ga sastavio glavni inspektor za osnovne škole u Dalmaciji Juraj Plančić.²⁵ Potrebno bi bilo, da se uz latinske znakove štampaju isti ilirski znakovi i glagoljicom i ćirilicom, što ne će predstavljati teškoća, jer je štamparija Teodosio opskrbljena i jednim i drugim znakovima, iznosi se na kraju zapisnika. Abecedar se među-

²³ Fancev, o. c.

²⁴ Bobrowski je o svim tim pitanjima razmišljao i proučavao ih. Tako je u Zadru imao prilike promotriti neke Karamanove rukopise (koji su pripadali nekome Pakotu). Putovanje po Dalmaciji, kontakt s učenim Dalmatincima imali su za Bobrowskoga veliku korist. Da je sastanak jezičnih stručnjaka u Zadru 1820. smatrao važnim, svjedoči i njegov iscrpan izvještaj o odlukama sastanka, koji se sačuvao u rukopisu pod naslovom: »Osservazioni sull'ortografia Illirica fissata dalla Commissione di Zara 1820. 22. 8-bre«. Taj se rukopis čuva u biblioteci Zamojskih (Fancev, str. 290), ali je nepotpun, jer je nastradao za vrijeme bombardiranja Varšave.

²⁵ Jure Plančić rođen je u Starom gradu na otoku Hvaru, doktor filozofije i teologije, od godine 1818. generalni inspektor za osnovne škole. Šafařík o njemu ima pozitivno mišljenje: »Dieser hoch gebildete Mann nahm sich des im Dalmatien sehr vernachlässigten Elementarunterrichtes auf das eifrigste an, liess in Bezug darauf eine Schrift, betitelt: »Saggio d'idee tendenti a migliorare e promuovere l'istruzione elementare in Dalmazia«, Zara, 1820. drucken und nahm an der Commission zur Regulierung der illyrischen Orthographie als Mitglied derselben den thätigsten Antheil«. (Šafařík, *Geschichte der südsl. Literatur* II., str. 80).

tim nikada nije došampao, kako je bilo predloženo u zaključcima.²⁶ Plančić ga je, istina, napisao, ali ga nije uspio i štamati.

Zaključci komisije bili su u prijepisu razaslani pojedinim ustanovama, da bi se prema njima ravnali, kako se to vidi na pr. iz dopisa »Al Reverendissimo Ordinariato di Zara« od 31. listopada 1820., br. 19274/3358.²⁷

Sastanak pravopisne komisije svakako treba ocijeniti kao pozitivan korak u stabiliziranju latiničke grafije u Dalmaciji. Pozitivno bi trebalo ocijeniti taj pokušaj, sve da i nisu članovi došli do relativno dobrih rješenja. Komisija je imala, kako se to iz dosadašnjeg izlaganja moglo vidjeti, ispravan stav, da svaki glas ima po mogućnosti poseban i jedinstven znak. U tome su djelomično uspjeli uzevši jedinstvene znakove: *c, ç, h, s, f, x* (za glasove *c, č, h, s, š, ž*). Izuzetak je digram *ch* za glas *ć*, no i sami su članovi bili svjesni, da to nije najbolje rješenje, ali su ga opravdali dugom tradicionalnom upotrebom toga znaka, naročito u dočecima slavenskih imena na *-ić (-ich)*. Ne može se ništa prigovoriti ni izboru nekih slova, koja su se i prije upotrebljavala u dalmatinskim tekstovima. Tako se zadržao koristan kontinuitet i izbjegle suviše novotarije (znakovi *ç, f, x* za glasove *č, š, ž* nisu loši, jer je njihova upotreba jednoznačna i dosljedna, što je svakako napredak prema starijem stanju, kad pojedini znakovi nisu uvijek označivali iste glasove). Rezoniranja članova komisije većinom su obrazložena, fundirana i prihvatljiva.

Tim su se pravopisom nakon provedbe spomenute reforme u djelo štampale knjige u Dalmaciji,²⁸ osim Dubrovnika, koji je ostao pri svojem načinu pisanja. »Taj pravopis, iako nije bio dotjeran, opet je bio najbolji od sviju pravopisa, kojima su se dotada služili južni

²⁶ Milčetić u *Gradi VII.*, na str. 363. u Manjim priložima za povijest književnosti Hrvatske, u odjeljku »Miscellanea iz Šafaričkove ostavštine u Pragu«, veli o tome: »Zanimljive su osservazioni sul cap. 5. pag. 249. del tomo 2. della »Notizie«... di Appendini.« (»Govori se o neslozi pravopisnoj u Dalmaciji pa se spominje knjižica Đura Plančića: »Abbecedario della lingua italiana ed illirica ad uso delle scuole elementari della Dalmazia«, koju je g. 1820. vlada dalmatinska odobrila, nastojeći da zavlada jedan pravopis. Plančić bijaše nadzornik pučkih škola. Komisija, koja je imala dati svoje mnijenje o Plančićevoj pravopisnoj osnovi zahtjevaše, da se u nju umetne »Jerolimski« (t. j. glagoljski) i ćirilski alfabet... Pomenuti »abecedar« nije još štampan, jer »ovdje« tiskara nema ni jerolimskih ni ćirilskih slova. Od sada bi se imala upotrebljavati u Dalmaciji Plančićeva ortografija, »modificata della Commissione prericordata«. Spominje se i neko pismo Šafaričkovo od 25. marta — no ne navodi se godina. Pisac ovih »primjetaba« bijaše u Zadru te kaže za Matiju Šantića, da je profesor poljodjelstva u »ovom« (zadarskom) sjemeništu, prevodilac ilirski vladinih naredbi za Dalmaciju i »moj prijatelj«. *Grada VII.*, str. 363).

²⁷ Tekst je pronašao dr. Ante Strgačić u Nadbiskupskom arhivu u Zadru.

²⁸ Tako na pr. već 1821. izlazi »Oznanjenje od strane cesar. kralis. vladanja sve Dalmacie«, »Josip Frane od Paule Novak po millosti Boxjoj i apostolskog sidali ta ankibiskup zadarski carkovnjacim i svemu puku pravovirnom počimlujuchi vladanje naddarxave svoje Godista Gospodinova 1823. na 25. Miseca Svibnja« i sl. dok su prije toga izlazile knjige s ovakvim grafijskim osobinama: *covicglih, promiscgliajuchi* (dakle *gl(i)* za *lj*), *mudroskupsctina, texascke* (*sc* za *š*), *xupniczim, arkiherczega* (*sz* za *c*), *gnegovo, vladagne* (*gn* za *nj*) i sl.

Slaveni u latinici«, mogli bismo ponoviti sa Šimom Urličem.²⁹ Pravopisnu reformu svakako treba ocijeniti pozitivno i s obzirom na dobra grafijska rješenja i s obzirom na to, što je u jednoj grafiji ujedinila veći dio Dalmacije.

III.

Deset godina nakon ovih zadarskih pravopisnih zaključaka izlazi u Budimu Gajeva *Kratka osnova horvatsko-slavenskog pravopisanja*,³⁰ početak nove ere u književnom životu Hrvata, pogotovu kad se ti Gajevi pravopisni prijedlozi, dopunjeni i dotjerani, prihvaćaju u *Novinama* i *Danici*. Hrvati se tako okupljaju u zajedničkom pravopisu sa širokom željom, da se on prihvati za cjelovitu hrvatsku književnost, te da se latiničkom grafijom, baziranom na češkom uzoru, približe i ostalim slavenskim narodima, koji pišu latinicom.

Dalmatinci međutim, odijeljeni od tih zanosnih nastojanja iliraca, bez bližega kontakta s ostalim hrvatskim krajevima, odnarođivani dugom stranom dominacijom, ne uviđaju svi potrebu za međusobnom slogom i književnim jedinstvom, za popuštanjem, za općim hrvatskim i širokim slavenskim interesima, iako i među njima ima pojedinaca, koji bistro uočuju situaciju. Zato je, mogli bismo ponoviti sa Šimom Urličem, »malo Dalmatinaca shvatilo pravi zamašaj ilirskog pokreta. Pojedinaca je bilo po svim većim mjestima, koji su odobravali Gajev rad, ali ti nisu imali odvažnosti, da javno u listovima bilo koje vrste šire i podupiru njegove osnove.«³¹

Ilirski pravopis našao je u Dalmaciji malo pristaša i kod onih rijetkih, koji su inače bili skloni ilirskoj koncepciji. Takav je bio i Stjepan Ivićević iz Makarske, koji je već 1835. godine poslao Gaju dvije pjesme s molbom, da ih štampa u *Danici* onakvim pravopisom, kakvim su bile napisane. U popratnom pismu najavljuje Ivićević Gaju i članak »svarhu slovosložja iliričkoga«, što bi ga želio tiskati u tom listu. U članku, koji je ostao u rukopisu, Ivićević ne odobrava u cjelini dalmatinski pravopis iz godine 1820., ali je neprijatelj i dijakritičkih znakova te zato ne odobrava, što *Danica* znaku *ć* »nadmeće brazgotinu«. Mjesto Gajeva č on je kao Dalmatinac veći prijatelj znaka *ç*, »budući da viši dijo naši pisaoca tako ga od starine zametnujo«, a slično i za glas *š* predlaže *f*, »budući da Talijanci s ovim zlamenjem ili ti dugim *s* (*f*) služili su se doskoro.« Isto bi tako zamijenio *ž* znakom *x*, »budući da Benećani služe se ovim zlamenjem za izgovarati jedno uzglasje prilično ako ne jednako našem.«³² Ivićević dakle, zala-

²⁹ Šime Urlič, »Rad Stjepana Ivićevića oko hrvatskoga jezika«. II. Program C. K. velike državne gimnazije u Zadru za šk. godinu 1902—1903., str. 5.

³⁰ *Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisanja poleg mudroljubneh narodneh i prigospodarneh temeljov i zrokov od L. o. G.*, Vu Budimu, iz Tiskarnice kraljevskoga vseučilišća, 1830.

³¹ Šime Urlič, »Pabirci o Ljudevitu Gaju po dalmatinskim listovima i kalendarima za ilirskog doba«, 1909.

³² O. c., str. 6.

žući se za spomenute češće znakove u Dalmaciji, brani donekle dalmatinski pravopis iz godine 1820., a predlaganjem znaka z za glas c polazi čak korak unazad prema spomenutim odlukama pravopisne komisije. Ivićević i drugi Dalmatinci brane dalmatinsku tradiciju, samo što široki Makaranin uskoro uviđa potrebu za slogom i žrtvuje joj svoja posebna gledanja na pravopis. I drugi neki ljudi u Dalmaciji uviđaju, kako bi valjalo prihvatiti Gajevu grafiju za ljubav sloge i povezanosti hrvatskih pokrajina. Takav je bio i Andrija Stazić, koji u djelu *Grammatica della lingua illirica*³³ iznosi riječi, iz kojih izbija duboko razumijevanje sloge kao uvjeta za zajedničku hrvatsku književnost.

Ilirska grafija ipak nije lako prihvaćena u Dalmaciji, barem ne u sjevernoj i srednjoj, a borbe oko pravopisa mogu se najjasnije pratiti na stranicama književnog lista *Zora dalmatinska*, koji se pod uredništvom Ante Kuzmanića pojavio početkom god. 1844. Ni tada, dakle dvadeset godina nakon zasjedanja zadarske pravopisne komisije, a desetak godina nakon izlaska *Novina* i *Danice* u Zagrebu, urednik ne prihvaća ilirski pravopis, nego se drži dalmatinskoga iz godine 1820. s minimalnim modifikacijama uzrokovanim nedostatkom svih potrebnih slova. Iako pisci na stranicama *Zore dalmatinske* često ističu dalmatinski pravopis kao bolji i savršeniji od »rogatoga«, ipak razloge za oštre stavove Dalmatinaca protiv zagrebačkog pravopisa ne treba tražiti samo u tim stručnim, grafijskim razlozima, nego još i više u nacionalno-idejnim postavkama. Zbog skučenosti prostora ne mogu o tome opširnije govoriti. Mogu tek ukratko spomenuti, da opozicija prema ilirskom pravopisu pomalo prestaje, kad se u *Zori dalmatinskoj* pojavljuje I. A. Kaznačić, a Valentić sasvim prihvaća zagrebačku grafiju, kad kratko vnijeme god. 1846. dolazi na uredničko mjesto. Konačno i Kuzmanić preuzima 1849. zagrebačku grafiju videći, kako »sloga slavjanska nije prazna rič«,³⁴ dok oštri i nepomirljivi protivnik ilirskoga pravopisa ostaje i dalje konzervativni Šime Starčević. Ipak, od god. 1850. sasvim se napušta dalmatinski pravopis u sjevernoj i srednjoj Dalmaciji, a u upotrebi je samo ilirski, tako da i Šime Starčević mora njime tiskati svoja djela.

U oštrim borbama oko grafije, što se vodila na stranicama *Zore dalmatinske* protiv zagrebačkog pravopisa, a njime nije bio zadovoljan ni Vuk Karadžić, težište se postavljalo na prikladnost slova, naročito za palatale. Zbog dijakritičkih znakova Dalmatinci su smatrali ilirski pravopis lošijim od dalmatinskoga. Težište međutim pravopisnih pitanja nije bilo toliko u nekoj apsolutnoj prikladnosti pojedine grafijske reforme, nego u općem dogovoru hrvatske javnosti, da se preuzme jedinstveni pravopis, dakako i grafija, kako bi se književnost mogla razvijati jedinstveno.

³³ *Grammatica della lingua illirica ad uso degli amatori nazionali e stranieri che bramano di impararla*. Zara, 1850.

³⁴ *Zora Dalmatinska*, 1849., br. 1.

Gledišta o tome važnom pitanju nisu međutim bila teoretski dovoljno razjašnjena, jer su ih zamućivali pokrajinski prestiži, navike, ideološki razlozi i koješta drugo. Zbog toga su Dalmatinci tako oštro i dugo ostajali pri svojoj grafiji, kako ju je propisala komisija u Zadru. Nisu shvatili, da je došao čas, kad bi se svi Hrvati mogli sjediniti u zajedničkom pravopisu. Oni su to možda i htjeli, samo su tražili, da to bude njihov, dalmatinski, nerado dajući prednost Zagrebu. Ima ipak i takvih književnika u Dalmaciji, kao što su Kaznačić, Valentić, Preradović, Ivićević, Stazić i drugi, koji na pravopisna pitanja gledaju sa širega gledišta uviđajući, kako je jedinstvo u grafiji i u pravopisu primarna vrijednost, što stoji iznad tradicije, iznad pojedinih boljih ili slabijih tehničkih rješenja, iznad isticanja primata Dalmacije, »kolijevke Hrvatske«, koja u to doba ne stoji više na čelu hrvatskih pokrajina.

Borba dakle za dalmatinsku grafiju iz godine 1820. trajala je tridesetak godina, kad i u Dalmaciji pobjeđuje zagrebačka. Dalmatinska je grafija odigrala pozitivnu ulogu, što je u jedinstvenom pismu udružila sjevernu i srednju Dalmaciju (Dubrovnik je ne prihvaća), ali je četrdesetih godina postala kočnicom u općim nastojanjima za potrebnom književnom slogom svih hrvatskih pokrajina. Kako se o pravopisnim nastojanjima za jedinstvenom grafijom, što sam ih opisao, malo zna, korisno je bilo, da se i to pitanje pobliže iznese s naročitim težištem na sam tekst zaključaka pravopisne komisije. Vrijedno bi bilo posebno osvjetliti odjeke separatah pravopisnih stavova u dalmatinskoj i uopće široj hrvatskoj i slavenskoj javnosti.³⁵

Z. Vince: L' OPERA DELLA COMMISSIONE ORTOGRAFICA A ZARA
NEL 1820.

Riassunto

Durante la seconda reggenza austriaca in Dalmazia, in base al Decreto governativo del 16 ottobre 1820, si riunì un gruppo di esperti linguistici nel Seminario arcivescovile di Zara per discutere sulla riforma dell'ortografia latina in uso nella lingua serbo-croata. La Commissione composta da M. Bobrowski, B. Mihajević, N. D. Budrović e P. Miošić fu presieduta da F. M. Appendini.

L'opera di semplificazione e di unificazione dell'ortografia a scopi letterari in Dalmazia si prefiggeva soprattutto un fine pratico: agevolare agli alunni lo studio della lingua »illirica«. Però, la riforma dell'ortografia mirava a scopi più vasti: i componenti la Commissione erano convinti che la grafia »illirica« avrebbe ottenuto grazie alla loro riforma »un sistema costante ed uniforme« in modo da porre fine alla nociva incertezza e multiformità nell'ortografia.

³⁵ O tim odjecima govorim u posebnoj raspravi.

L'ortografia riformata verrebbe adottata — secondo il parere dei componenti la Commissione — nelle traduzioni delle leggi, nella compilazione dei manuali scolastici elementari, nella traduzione dei bandi e in generale in tutti gli atti scritti con caratteri latini in lingua croata. Perciò, in seguito non si dovrebbe permettere la pubblicazione o la ristampa di libri croati in Dalmazia la cui ortografia non fosse in armonia con la suddetta riforma.

L'autore fornisce dati più ampi sui membri della Commissione; quindi espone, in particolari, gli undici paragrafi del verbale nei quali si discute sull'uso dei vari grafemi. Ritene che il Convegno della Commissione per l'ortografia a Zara nonché le sue conclusioni vanno valutate come un passo positivo verso la stabilizzazione della grafia latina in quella parte della Croazia in cui regnava prima una varietà di sistemi ortografici. Il principio adottato dalla Commissione di usare un segno unico per ogni suono fu giusto. Infatti, quasi tutte le soluzioni proposte vi si conformarono: *c, č, h, s, š, ž* andavano scritte con i segni: *c, ç, h, s, f, x*, eccezione fatta per il digramma *ch* per il suono *č* (usato particolarmente nei cognomi slavi in *-ić [-ich]*) che fu ampiamente giustificato dalla lunga tradizione letteraria, e per i digrammi *lj, nj* e *dx*. D'allora in poi, nei libri, bandi e scritti croati che di rado si stampavano in Dalmazia, la nuova ortografia fu in uso. Soltanto Ragusa rimase fedele alla propria ortografia tradizionale.

La riforma aveva un positivo scopo pratico intorno al 1820 per aver unificato ortograficamente un determinato territorio. Più tardi, intorno al 1840, in seguito all'apparizione del *Disegno dell'ortografia croato-slava* di L. Gaj e agli sforzi degli «illirici» di Zagabria diretti ad un'ortografia unitaria in tutte le regioni croate, essa rappresentava un ostacolo anacronistico alle legittime aspirazioni verso una letteratura croata comune, sia nella lingua che nell'ortografia. L'autore accenna alle ripercussioni di tale atteggiamento mentre si propone di trattarne l'argomento più a fondo in un altro articolo.